

Jugoslovenstvo kao nacionalni i državni identitet

Apstrakt: u tekstu je reč o jugoslovenstvu kao istorijskoj pojavi, njenom trajanju u vidu ideje i prakse, u dva osnovna vida, kao nacionalne, odnosno, pannacionalne ideje, i kao državne ideje. Pažnja je usmerena na varijante jugoslovenstva kod Srba i Hrvata, kao naroda koji su bili istovremeno nosioci jugoslovenstva kao ideje i jugoslovenske države.

Ključne reči: nacija, identitet, mit, jugoslovenska ideja, jugoslovenska država

Key words: nation, identity, myth, Yugoslav idea, Yugoslav state

O nacionalnim identitetima i o shvatanjima tih identiteta na prostoru bivše Jugoslavije nemoguće je govoriti bez osvrta na jugoslovensku ideju. Ona je obeležila istoriju 20 veka na prostorima zapadnog Balkana, a njeni počeci sežu u prvu polovinu 19. veka. U krilu obrazovanih aristokratskih i građanskih krugova, kao i svaka nacionalna ideja, prvi put se javila u vidu „ilirskog pokreta“ u Hrvatskoj. Ova ideja je bila usmerena na širenje nacionalne svesti, tj. zajedničke pripadnosti naroda koji govore istim ili sličnim jezikom na području Balkana, ali posebno Habsburške Monarhije. Ona spada u kontekst ideja tzv. slovenske uzajamnosti,¹ i njen sadržaj je bio svakako više kulturni nego politički. Lingvistički i etnografski radovi hrvatskih iliraca po sadržini i ciljevima ne razlikuju se od sličnih tekstova koji su u to vreme nastajali u Evropi epohe „nacionalnog preporoda“. Dakle, u samom početku, iako ne pod nazivom „jugoslovenska“, ova ideja ima kulturno-nacionalni sadržaj. Formiranje „jugoslovenske“ nacije tako je, zapravo, vremenski koincidiralo sa pojavama koje su ciljale prema oblikovanju srpske i hrvatske nacije. Istorijske okolnosti dovele su do drugačijeg razvoja događaja u kojima su ove dve, kao i nekoliko drugih posebnih etničkih grupa na zapadnom Balkanu, dobile šansu da se ostvare, što jugoslovenska ideja u svom nacionalnom, ili pannacionalnom obliku, nije uspela. Ona se tokom 19. veka, pa sve do stvaranja jugoslovenske države, ispoljavala u različitim političkim i kulturnim pokretima kod Srba i Hrvata. Međutim, kako kod srpskih političkih pokreta sa obe strane Save i Drine, tako i kod hrvatskih, ona nikad nije bila dominantna u odnosu na posebne etničko-nacionalne ideje.

---

¹ Vidi: *Kulturno-politički pokreti naroda Habsburške Monarhije u XIX veku*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Matice srpske održanog 6-8. aprila 1977, Novi Sad 1983.

S druge strane, bila stalno prisutna. U vreme postojanja jugoslovenske države, ovaj kontinuitet „jugoslovenstva“ u većini političkih pokreta na južnoslovenskom tlu tokom 19. veka, objašnjavan je ideološki, kao „vekovna težnja“ naroda za ujedinjenjem. Ni u kom slučaju, međutim, ne treba zanemariti praktično-političke potrebe koje su stajale iza te pojave. Srpska i hrvatska etnička grupa imala je najbolje preduslove za formiranje nacije u odnosu na druge, kasnije formirane. Sa srpske strane, to je bila samostalna država i činovnička elita koja je imala odgovarajuće uslove za organizovani rad na širenju nacionalne svesti unutar i van granica Srbije. Sa hrvatske strane, to je bila autonomija u okviru Habzburške Monarhije i autonomne institucije, poput bana i Sabora. Tu je takođe postojalo činovništvo i inteligencija koja je bila spremna da, kao i srpska, promoviše svoje interese u vidu širenja nacionalne ideje. Nijedna od ovih elita nije, međutim, bila dovoljno jaka da bi u potpunosti, pa čak i delimično, mogla da ostvari svoj program. Tako je jugoslovenska ideja, u svom nacionalnom, ili pannacionalnom vidu, služila kao teren za političko, kulturno, pa i privredno nadmetanje. Kao ideologija, jugoslovenstvo je bilo prihvatljivo srpskim i hrvatskim elitama zato što je bilo upotrebljivo za posebne nacionalne interese. Da bi jugoslovenska ideja u svom nacionalnom obliku mogla uspeti (kao ostvarenje „narodnog jedinstva“) morala je da nadjača etničke identitete koji su pre nje uspeli da dobiju politički oblik. Naravno da je takav zadatak bio nemoguć, jer su i same političke elite jugoslovenskog opredeljenja koristile ovu ideju u svrhu afirmacije sopstvene nacije. Kod Srba i Hrvata, kao i kod Bugara, etničke grupe su bile istorijski već formirane kao nacije, što se pokazalo kao prepreka stvaranju jugoslovenskog nacionalnog identiteta.

Svaka veća etnička grupa sa bivšeg jugoslovenskog prostora imala je i svoje posebne varijante jugoslovenstva. Dominantne su, naravno, bile srpska i hrvatska, a u različitim periodima one su podrazumevale različite sadržaje. U slučaju Srbije i Hrvatske, postojanje političkih zajednica i etničkih sunarodnika u susednoj državi, uslovljavalo je, između ostalog, težnju za političkom hegemonijom. Ni jedna od ove dve etničke grupe, koje su do 1918. definitivno bile formirane kao nacije, nije želela status manjine u državi (u slučaju Hrvata) niti u federalnoj jedinici (u slučaju Srba). Iz tog razloga, Srbi u Hrvatskoj, kao relativno značajna manjina, predstavljaju treći važan faktor u kompleksu ovog problema, pored Srbije i Hrvatske kao državnih entiteta. Njihov položaj unutar Hrvatske i Jugoslavije imao je veoma bitnu ulogu u srpsko-hrvatskim odnosima. Svetozar Pribićević, kao vodeći političar koji je predstavljao njihove interese, video je u Jugoslaviji pravo rešenje za probleme Srba u Hrvatskoj: ne samo da bi se time postigla ravnopravnost hrvatskih Srba u odnosu na Hrvate, već bi lokalne srpske

političke elite imale i određene političke prednosti. Integralno jugoslovenstvo S. Pribičevića istovremeno je bilo i sredstvo izbegavanja srbijanske hegemonije.

Ako se pođe od Gelnerove definicije nacionalizma,² po kojoj je to ideologija koja traži poklapanje državnih granica sa etničkim, dobijaju se sledeće poželjne koncepcije jugoslovenstva:

1. hrvatska varijanta, istorijski najstarija, podrazumeva okupljanje Južnih Slovena u Habzburškoj Monarhiji oko hrvatske državnopravne ideje. Politička zajednica treba da bude federalnog tipa, sa jakim konfederalnim elementima, i da uključuje sve istorijske pokrajine južnih Slovena.
2. srpska varijanta podrazumeva nezavisnu i (idealno) unitarnu političku jugoslovensku zajednicu, čiji je nosilac Srbija. U minimalnom vidu to je federacija četiri oblasti (Slovenije, Hrvatske sa Slavonijom i Dalmacijom, Bosne i Hercegovine, i Srbije sa Crnom Gorom, Vojvodinom, Kosovom i Makedonijom). Konfederalni elementi su u ovoj varijanti isključeni.
3. bugarska varijanta podrazumeva širu balkansku federaciju. Ovde je minimalni zahtev Makedonija kao autonomna konfederalna jedinica, koja bi u idealnom slučaju bila u sastavu Bugarske.
4. slovenačka varijanta podrazumeva federaciju, sa slovenačkom jedinicom koja okuplja sve Slovence, ali joj odgovara i široka autonomija. Sličan koncept su imali i Bošnjaci u BiH.³

Jugoslovenstvo u svom drugom obliku, kao državna ideja, istorijski se ostvarilo 1918. godine. Do takvog ishoda doveli su naravno i unutrašnji i spoljni uzroci. Međutim, spoljnopolitičkim uzrocima treba pridati veći značaj, zato što su oni, na neki način, bili i razlog koji je doveo unutrašnje političke faktore do saznanja da je jugoslovenski državni okvir u tom trenutku bio najbolje, ili najmanje loše, sredstvo za ostvarivanje užih nacionalnih interesa (očuvanja teritorije u hrvatskom, a ujedinjenja svih sunarodnika, u srpskom slučaju). Kada se govori o spoljnopolitičkom faktoru u nastanku, životu, pa i nestanku Jugoslavije, treba se osvrnuti na čehoslovačko i sovjetsko iskustvo, koja su veoma slična i uporediva sa jugoslovenskim. Pored svih razlika, koje nisu zanemarive, te zajednice nastale i nestale u istom istorijskom trenutku kada i Jugoslavija, i imale su socijalističko iskustvo nadnacionalnih federacija. U slučaju Čehoslovačke i Jugoslavije spoljnopolitički faktor je

---

² Vidi: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, 2nd edition, Cornell University Press, Ithaca, New York 2009.

³ Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*, Zrenjanin 2004, 572-573.

naročito imao veliki uticaj na nastanak, ali i na nestanak države. Pri formiranju ovih država, osećaj ugroženosti od suseda i podrška Male Antante bila je zajednički imenitelj. U slučaju Jugoslavije, to je bila potreba da se spreči pripojenje Dalmacije Italiji, da Srbija izađe na more i da se izvrši ujedinjenje Srba.

Sovjetsko iskustvo posle Drugog svetskog rata, socijalistička nadnacionalna federacija, predstavljalo je uzor kako Čehoslovačkoj, tako i Jugoslaviji, bez obzira na izmenjeni spoljnopolitički kurs koji je Jugoslavija zauzela posle 1948. godine. U ratu su obe države već pretrpele raspad i stvaranje satelitskih država (kod Slovaka i Hrvata). Socijalistička ideologija internacionalizma našla se pred iskušenjem da rešava nacionalni problem, i u tome je podbacila, kada je prihvatila realnost i insistirala na nacionalnim različitostima u državnoj praksi. Isticanjem klasnog pitanja iznad nacionalnog, zapravo se ignorisao problem koji će na kraju i dovesti do raspada. Etnički karakter nacija dobijao je i politički sadržaj u federacijama i konfederacijama, pa je tako problem unitarističkih država sada samo prebačen na nivo federalnih jedinica, po kojim se šavovima jugoslovenska država i raspala. U spoljnopolitičkom smislu, ponovo ujedinjena Nemačka označila je kraj međunarodnom sistemu u kojem su ove države bile poželjne.

Od nastanka jugoslovenske države, jugoslovenstvo je vremenom sve manje imalo sadržaj nacionalne ideje, a sve više državne. Nastanak i razvoj jugoslovenske ideje u Srbiji bio je uslovljen političkim interesom Srbije, posebno od 1903, za što većom nezavisnošću od Austro-Ugarske i uopšte velikih sila, i željom da objedini sve sunarodnike u jednoj državi. Kod Hrvata, to je bilo uslovljeno željom da izbore nacionalno jedinstvo i veću samostalnost u okviru Habzburške Monarhije, kao i uvidom da to ne mogu ostvariti bez saradnje Srba, u tadašnjim uslovima. Zbog iskustva u Kraljevini SHS kod Hrvata je sve više jačala hrvatska na račun jugoslovenske svesti, dok je kod Srba sve više sazrevalo uverenje da stvarnost ne odgovara idealnim ciljevima. Tako se jugoslovenstvo kod oba ova naroda svelo na državnu nadnacionalnu ideju. Sporazum Cvetković-Maček označio je potpunu propast jugoslovenskog pannacionalizma. Sada su se političke elite u Srbiji počele boriti za očuvanje Jugoslavije kao državnog okvira, o čemu naročito svedoči delatnost Srpskog kulturnog kluba.⁴ Pored toga i sama KPJ je od 1923. iz korena izmenila svoj stav i ne samo da je odbacila „narodno jedinstvo“, odnosno jugoslovenski nacionalizam, već je odbacila i „državno jedinstvo“. Njena politika je postala balkanska federacija. Socijalistička Jugoslavija takođe nije uspela da na novim osnovama reši ovo pitanje.

---

⁴ Vidi: „Jako Srpstvo – jaka Jugoslavija“. Izbor članaka iz *Srpskog glasa*, organa Srpskog kulturnog kluba 1939-1940, priredio Miodrag Jovičić, Beograd 1991.

Političke partije i pokreti koji su ovu ideju propagirali bili su u manjini u odnosu na političke nosioce posebnih nacionalnih ideja i identiteta (naročito srpskog i hrvatskog). To važi za period pre i posle Prvog svetskog rata, dok je posle Drugog svetskog rata jedina politička snaga u zemlji, KPJ (SKJ) nesumnjivo bila nosilac jugoslovenske ideje, ali u izmenjenom vidu. Jugoslovenstvo se tada čvrsto vezivalo sa idejom socijalizma, pa je stvorena floskula o „bratstvu i jedinstvu“ koja je u svakodnevnom političkom diskursu, uz stalno pominjanje „naroda i narodnosti“ gotovo potpuno potisnula jugoslovenstvo. Može se tvrditi da je SKJ od nosioca jugoslovenstva postao i osnovni činilac njegovog postepenog razgrađivanja i konačnog nestanka.

U literaturi se pominju različite varijante jugoslovenstva, prema tome kako se odnose prema posebnim etničkim svojstvima, i koliko su bliske etničkom, odnosno političkom tipu nacije. Lj. Dimić je tako izdvojio tri tipa jugoslovenstva:⁵

1. integralno jugoslovenstvo, koje ne priznaje nikakve etničke posebnosti i integraciju u jugoslovensku naciju smatra dovršenom. Ovom tipu odgovara unitaristički oblik države sa jakim centralizmom, sklonost autoritarnim sredstvima, pa čak i korišćenju paravojnih grupa u svrhe obračuna sa protivnicima.
2. jugoslovenski nacionalizam, koji priznaje etničke osobenosti, ali teži za njihovim prevazilaženjem u budućnosti. Njemu takođe odgovara unitarno i centralističko uređenje, uz primenu autoritarnih sredstava uz demokratska, kao što su obrazovanje i druga sredstva ideološkog uticaja.
3. realno jugoslovenstvo, koje potpuno priznaje etničke posebnosti, i integraciju odlaže za pogodan trenutak u budućnosti. Državno uređenje koje njemu odgovara je unitarizam sa širokom decentralizacijom i autonomijama, ali i regionalizam i federalizam. Međutim, konfederacija je isključena.

Drugi autor, Jovo Bakić, ovoj tipologiji pridružuje i četvrti tip, koji je posebno došao do izražaja pred Drugi svetski rat, ali i u socijalističkoj Jugoslaviji. To je tzv. minimalno jugoslovenstvo, koje podrazumeva Jugoslaviju kao političku, ali ne i nacionalnu zajednicu. Ovo je državna ideja, a ne nacionalna ili pannacionalna. Ovom tipu odgovara konfederacija ili federacija kao državno uređenje.⁶

---

⁵ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, I tom, Beograd 1996.

⁶ J. Bakić, p.d, 86.

Cilj kojem je težila jugoslovenska ideja bio je dvoznačan. S jedne strane, to je bila pacifikacija južnoslovenskog prostora, kraj etničkih sukoba i težnja za pacifikacijom Balkana uopšte, a sa druge, težnja za uspostavljanjem vođstva nad ostalim južnoslovenskim narodima u okviru iste političke zajednice, tj. nametanja sopstvene volje drugoj strani.

Na putu razvoja jugoslovenske ideje stajali su mnogi problemi i strukturne prepreke. Na prvom mestu, to je bio visok stepen razvoja srpske i hrvatske nacionalne svesti, usled čega je jugoslovenstvo shvatano uglavnom kao produžetak ovih već postojećih nacionalnih ideja. Sredstvo kojim su Hrvati gradili svoju poziciju u južnoslovenskom svetu bilo je „povjesno državno pravo“, a Srbima je to bila nezavisna država i relativna premoć u brojnosti u odnosu na ostale Južne Slovene na Balkanu. Srbi su, kao većinski narod u državi, mogli sklapati saveze sa muslimanskim i slovenačkim poitičarima, tako potiskujući Hrvate, dok se u federalnoj (ili konfederalnoj) državi ista pojava potiskivanja manjina događala unutar granica federalnih jedinica. U pozadini je, naravno, bila borba činovnika za sinekure, kako i Kraljevini, tako i u socijalističkoj Jugoslaviji. Sporazumi među jugoslovenskim narodima uglavnom su bili iznuđeni spoljnopolitičkom opasnošću ili diktatom autoritarne vlasti. Slabljenju jugoslovenske ideje pre Drugog svetskog rata doprineli su donekle i profašistički pokreti jugoslovenske orijentacije, kao što je bila Orjuna dvadesetih, odnosno Jugoslovenska akcija i Zbog tridesetih godina, koji su koristili nasilna sredstva „uterivanja“ integralnog jugoslovenstva. Pored toga, regionalni identiteti, nasleđe dugotrajnog života u različitim državnopravnim celinama, koje su istovremeno bile i posebna tržišta i kulturne celine, sve vreme postojanja jugoslovenske države su živeli uporedo sa posebnim nacionalnim, i sa jugoslovenskim identitetom, pa su i danas ostali vrlo jaki. Za sve vreme postojanja jugoslovenske države, jugoslovenski nacionalni identitet je ostao ograničen na socijalne grupe mladih i obrazovanih ljudi u nacionalno mešovitim sredinama.

Summary:

The Yugoslav nation-building process started at the end of the 19th century, and was going on all through the 20th century. It began in the southern parts of the Habsburg Monarchy, inhabited mostly by southern Slavs, and its climax was reached in the first Yugoslav state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of Yugoslavia). Its decline and fall took place in the second half of the 20th century. Early history of the Yugoslav ideology, later Yugoslav movement and finally a state, represents mostly an ideological construction, built in the „golden age of Yugoslav idea“, between the two World

Wars. As such, it continued during the communist age. The „diferentia specifica“ of this ideology are the following: it was propagated almost exclusively by the Serbs and the Croats and it was confined to the small circle of intellectuals and the small part of Serbian and Croatian political elite. The state of Yugoslavia was created due to both internal and external factors: as the consequence of the WWI and the Versailles Peace Treaty, and internal political factors, such as the Yugoslav Committee and the Serbian Government. Both the restoration after the WWII and the dissolution in the 1990s also took place as the consequence of these two factors.

The political parties and movements that propagated this ideology were in the minority compared to those that propagated Serbian and Croatian national idea, both before and after the WWI, whereas the Communist Party of Yugoslavia after the WWII, being undoubtedly pro-Yugoslav, changed the contents of this idea. The Yugoslav ideology was closely connected to communist ideology of „brotherhood and unity“. In daily political discourse, together with the formula of „nations and nationalities“ (sbh: „narodi i narodnosti“) (which, by the way, originated from Austria-Hungary) it almost totally suppressed the Yugoslav idea. So, it can be argued that the CPY underwent a transformation from being the advocate of Yugoslavism to becoming the main factor of gradual decomposing and final dissolution of Yugoslavia.

Furthermore, regional identities as the result of historical heritage, of a long existence within different states, markets and cultures, existed side by side all the time together with both national ideologies and Yugoslav identity, and have definitely outlived the state of Yugoslavia. The Yugoslav national identity remained all through the 20th century limited to social groups of young and educated people, mostly in multi-cultural regions.